

Лозинська О.Г. (Львів, Україна)

Польські та українські жестові фразеологізми на позначення емоції страху

У статті досліджені особливості вираження емоції страху польськими та українськими фразеологічними одиницями, прототипом яких є жест. Розкриті спільні та відмінні механізми вираження емоції страху вербальними та невербальними засобами комунікації польської і української мов, а також виділені національно марковані фразеологізми, притаманні носіям лише української або польської мови.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, жест, фразеологічний еквівалент, концептуалізація, сема.

В статье исследованы особенности выражения эмоции страха польскими и украинскими фразеологическими единицами, прототипом которых выступает жест. Раскрыты общие и особенные механизмы выражения эмоции страха вербальными и невербальными средствами коммуникации польского и украинского языка, а также выделены национально маркированные фразеологизмы, характерные для носителей только украинского или польского языка.

Ключевые слова: фразеологическая единица, жест, фразеологический эквивалент, концептуализация, сема.

The article covers peculiarities of expressing the emotion "fear" with the help of Polish and Ukrainian phraseological units, the prototype of which is the gesture. Numerous common and different mechanisms of expressing the emotion "fear" with the help of verbal and non-verbal means of communication, as well as nationally marked phraseologisms, peculiar to only Ukrainian and Polish speakers are determined.

Key words: phraseological unit, gesture, phraseological equivalent, conceptualization, seme.

У процесі дослідження емоцій виникають питання, що вимагають усебічного та комплексного вивчення. Адже сама емоція – це комплексний стан організму людини, який має тривимірну реалізацію: на психологічному рівні – це суб'єктивне переживання емоції конкретно взятої людини, на фізіологічному – це незалежні від свідомості людини зміни активності нервової системи і пов'язані з цим соматичні зміни (наприклад, поява різних симптомів фізіологічного стану), на поведінковому – це мімічні, пантомімічні й інші зміни рухової активності людини, в тому числі жести [3, 333]. Крім зазначених вище реалізацій емоційного стану, людині властивий ще один, не менш важливий спосіб – це називання, тобто інтерпретація, своїх власних емоцій. Влучно зазначає польський мовознавець А. Вежицька, спосіб інтерпретації людьми своїх власних емоцій залежить, принаймні певним чином, від лексичної сітки координат, яку дає їх рідна мова [2, 505]. Адже мова – це завжди своєрідна культурна реалізація і концептуалізація дійсності, а її найяскравішим і найоригінальнішим представником є фразеологічна одиниця (далі ФО).

За останні роки в сучасній науці написано багато праць, присвячених питанням концептуалізації емоції страху [5, 6, 7, 8, 12, 13, 15, 16 і ін.]. Однак у польському та українському мовознавстві досі немає комплексного порівняльного дослідження особливостей вираження емоцій фразеологізмами, прототипом яких є невербальний знак комунікації. Актуальність пропонованого дослідження

мотивуємо потребою подальшого вивчення цієї фразеологічної мікросистеми польської й української мов із залученням до аналізу даних інших наук, зокрема, психології та невербальної комунікації. При цьому вважаємо за необхідне звертати увагу на проблеми глибинних зв'язків між фразеологізмами та менталітетом певного народу.

Мета пропонованої статті – з'ясувати ступінь подібності та відмінності структурно-семантичної будови польських і українських жестових ФО на позначення емоції страху.

Жестом, як прототипом досліджуваних ФО, вважаємо рух рук або голови, який вказує на почуття або підкреслює зміст висловлювання [10, 199].

Невербальні знаки комунікації можуть бути об'єктом лексикографічного опису. Так, польський словник жестів і міміки *Gestykulacja i mimika. Słownik*. К. Яжомбек [11] фіксує кінематичні знаки спілкування носіїв польської мови, подані у тематичному порядку. Але, на жаль, цей словник не подає жодного невербального знака на позначення емоції страху. Словник російського вченого А. Акішиної [1, 35] *Жесты и мимика в русской речи* фіксує чотири жести для вираження емоції страху у словникових статтях *закрывать [себе] глаза рукой (руками); втягивать голову в плечи; пятиться; ухватиться за щеку (щеки)* та подає фізіологічний опис цих невербальних знаків зі значеннями страху, жаху, боязні.

Більшість дослідників зараховують емоцію страху, поряд із емоціями радості, гніву, здивування, смутку, можливо також презирства до основних (вроджених, чи несвідомих) емоцій.

У цьому дослідженні ми порівнюємо характеристики емоції *страху*, переданої, з одного боку, засобами невербальної комунікації, а з другого – польськими й українськими ФО, прототипом яких є той самий жест, а самі вони вживаються на позначення емоції страху. Таким чином, порівняємо два пласти мови – невербальний та вербальний – у процесі вираження емоції страху.

Матеріалом дослідження є польські й українські ФО, вилучені методом суцільної вибірки із фразеологічних і загальних словників: “Słownik frazeologiczny języka polskiego” С. Скорупки (далі SFJP), “Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego” за редакцією П. Мюльднер-Нєцковського (далі WSFJP), “Uniwersalny słownik języka polskiego” за редакцією С. Дубіша (далі USJP), “Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami” за редакцією А. Клосінської, Е. Соболь, А. Станкевич (далі WSFzP), а також „Великий тлумачний словник сучасної української мови” за редакцією В.Т. Бусел (далі ВТССУМ), „Русско-украинский и украинско-русский фразеологический тематический словарь. Эмоции человека” Ю.Ф. Прадіда (далі РУіУРФТС),

* Наприклад, російська дослідниця В.А. Лабунська [4, 23] виділяє шість основних емоцій: гнів, презирство, страждання, страх, здивування та радість, які описує через поєднання шести, виділених нею, мімічних ознак. Сім основних емоцій виділяє американський соціальний психолог П. Екман [9, 37-58]: (1) радість/щастя; (2) здивування/подив; (3) страх; (4) відроза/огиди; (5) смуток; (6) гнів/лють; крім того, він зараховує до емоцій і (7) інтерес/зацікавленість. Чотири емоції (страх і гнів, смуток і радість) виділяє польський психолог Ю. Петер [14, 310].

„Словник фразеологізмів української мови” за редакцією В.М. Білоноженко та ін. (далі СФУМ), “Фразеологічний словник української мови” за редакцією В.М. Білоноженко та ін. (далі ФСУМ), “Фразеологічний словник” Н.О. Батюк (далі ФС), “Фразеологічний словник української мови” Г.М. Удовенко (далі ФСУМУ), „Словник української мови. Т. 1-11” (далі СУМ). У випадку сумнівів щодо семантичної чи структурної наповненості відповідних ФО звертаємося до корпусів текстів польської мови чи до мережі пошуку Інтернет.

Аналізовані фразеологізми польської й української мов ділимо на два основні типи: ФО, що цілком збігаються структурно та семантично; та ФО, нетотожні за структурою і/чи семантикою.

Беручи до уваги територіальну та культурну близькість польського й українського етносу припускаємо, що способи концептуалізації ними емоції страху є подібними. Подальший аналіз підтвердить або спростує цю тезу.

У межах **жестової фразеології** на вираження емоції *страху* виділяємо такі невербальні знаки, як: 1. „втягувати голову в плечі”; 2. „стукати / цокотіти зубами”; 3. „волосся підіймається”; 4. „труситися, тремтіти”; 5. „завмерти”.

1. „Втягувати / втягнути голову в плечі”

Невербальний знак „втягувати / втягнути голову в плечі” ліг в основу польської й української ФО (*ktoś*) *wciąga / wtula / wciska głowę w ramiona* та (*хтось*) *вбирає / втягує голову в плечі*. Формально ідентичними міжмовними фразеологічними еквівалентами є ФО (*ktoś*) *wciąga głowę w ramiona* та (*хтось*) *втягує голову в плечі*, тоді як інші варіанти ФО відрізняються між собою дієслівними компонентами *wtulać / wciskać* (вдавлювати / втискати) та *wbierać / wтягувати*. Необхідно зауважити, що словникові дефініції польської ФО (*ktoś*) *wtula głowę w ramiona* „*ktoś unosi barki, opuszczając brodę w kierunku tułowia*” (хтось піднімає плечі, опускаючи бороду в напрямку тулуба) (WSFJP) чи (*ktoś*) *wciąga / wtula / wciska głowę w ramiona* „*ktoś chowa głowę w uniesione, skulone ramiona*” (хтось ховає голову в піднятті, скулені плечі) швидше нагадують опис способу виконання жесту, а не значення ФО. Попри те, що у визначенні польської ФО немає чітко зафіксованої семи “страх”, вона реалізується у контексті, наприклад: *...Górka wtuliła głowę w ramiona, bojąc się odezwać choćby jednym słowem. ....* (www.carpentem.pl/pages/w_dzieci.htm - 24к). У значенні ж українських ФО сема „страх” чітко зафіксована в словниках. Наприклад, ФО (*хтось*) *вбирає / ввібрає голову в плечі** у СРУІУРФТ має значення „хтось, трохи нахилившись, піднімає плечі від страху і т. ін.”, а ФО (*хтось*) *вбирає / втягує голову в плечі* у СФУМ зафіксовано зі значенням „знітяться від чого-небудь (від страху, сорому тощо)”.

Про невербальні знаки *втягивать / втянуть, вжимать / вжать, вбierać / вбierać голову в плечі* на позначення не лише страху, а й сорому згадує у своєму словнику А. Акішина [1, 24-25].

Дещо іншим способом концептуалізації емоції страху за допомогою невербального знака „втягувати / втягнути голову в плечі” є польські ФО: (*ktoś*) *kuli ramiona* „*ktoś unosi i wygina barki do przodu*” (хтось піднімає і вигинає плечі

* Необхідно зазначити, що при аналізі польських й українських міжмовних відповідників ми не беремо до уваги відмінності, пов'язані зі змінами в межах категорії часу, які є парадигматичними формами дієслова.

вперед) (WSFJP), де дефініція ФО є швидше тлумаченням способу виконання жесту; *(ktoś) skuli ramiona* „jako oznaka strachu, przten. ktoś przestraszy się” (як ознака страху, перен. хтось перелякається) (SFJP).

2. „Стукати / цокотіти зубами”

У межах аналізованої групи ми виокремили польські й українські ФО з подібним лексичним складом, але з дещо відмінною семантикою. При порівнянні значень варіантів польської ФО *(ktoś) dzwoni / szczęka zębami [na chłdzie / z zimna / z gorączki / ze strachu itp.]* „ktoś drży z zimna, gorączki, ze strachu; wywołuje charakterystyczny dźwięk, uderzając zębami o zęby” (хтось тремтить з холоду, гарячки, зі страху; видає специфічний звук, вдаряючи зубами по зубах) (WSFJP) та двох українських ФО *(хтось) дзвонить зубами* „1. хтось тремтить від холоду, страху; 2. хтось не має чого їсти, голодує” та *(хтось) цокоче / цокотить / цокає зубами* „хтось тремтить від холоду, страху і т. ін.” (ФСУМ і СФУМ) виділяємо дві спільні семи „холод” і „страх”. Крім того, у семантичній структурі польської ФО наявна також сема „гарячка”, а в українській ФО *(хтось) дзвонить зубами* – „голод”. Таким чином, виділяємо дві пари міжмовних відповідників *(ktoś) dzwoni zębami* – *(хтось) дзвонить зубами* та *(ktoś) szczęka zębami* – *(хтось) цокоче / цокотить / цокає зубами*, першу з яких можна назвати формально ідентичною, а другу – відносно формально ідентичною, адже *szczękać* (зубами) – це по-українськи клацати (зубами), а цокати чи цокотіти можна, наприклад, каблуками і т. ін. Варто зазначити, що в українській фразеології функціонує також ФО *(хтось) клацає зубами* зі значенням “1. хтось дуже мерзне; 2. *(на кого)* хтось вороже, недоброчинливо і т. ін. ставиться до когось; 3. хтось прагне, доможеться, досягне і т. ін. чого-небудь” (СФУМ), яка однак не вживається на позначення емоції страху.

Близькими до аналізованих тут чотирьох ФО є фразеологізми *zęby dzwonią / szczękają (komuś)* та *zubi dzwonią (u kogo)* зі значеннями „ktoś drży z zimna, zdenerwowania, strachu” (хтось тремтить від холоду, хвилювання, страху) (WSFJP) та „хтось дуже тремтить від холоду, переживання і т. ін.” (ФСУМ). При ідентичному лексичному оформленні (за винятком варіантного компонента польської мови *szczękać*) й однаковою порядку компонентного складу, ці ФО відрізняються семантичним наповненням. Зокрема, при наявності спільної семи „холод”, лише польська ФО має семи „хвилювання” та „страх”, а українська – „переживання”.

Варто зазначити, що в польській мові функціонують ще два варіанти аналізованих вище ФО *(ktoś) zaszczęka zębami; zęby zaszczękały (komuś)* зафіксовані у USJP зі значенням „ktoś trzęsie się, dygocze z zimna, ze strachu” (хтось трясеться, дрижить від холоду, страху).

Іншим прикладом формальних еквівалентів в межах групи ФО, прототипом яких є невербальний знак „стукати / цокотіти зубами”, є фразеологізми *nie trafia ząb na ząb / zębem na ząb* „komuś jest zimno, ktoś się trzęsie, szczęka zębami” (комусь холодно, хтось трясеться, клацає зубами) (SFJP) та *zуб на зуб не попадає / не потрапляє* „хто-небудь дуже тремтить від великого холоду або з переляку” (ФСУМ і СФУМ). Однак у значенні польської ФО не зафіксовано семи “страх”. Це підтверджено також функціонально, оскільки ми не виявили жодного

контексту, у якому б ФО *nie trafia ząb na ząb / zębem na ząb* вживалася на позначення страху. Варто зазначити, що не має польського формального відповідника українська ФО (*хтось*) *зуб з зубом не зведе* зі значенням „хтось тремтить від холоду, переляку і т. ін.” (ФСУМ).

Виявом специфічного способу концептуалізації емоції страху носіями української мови, що не має польського формального відповідника, є ФО (*хтось*) *вибиває зубами чечітку / третяка* „хтось дрижить, клацає зубами (переважно від холоду або переляку)” (СФУМ і ФСУМ). При створенні цієї ФО використано особливу образну асоціацію “страх – це танець (зубів)”.

Варто зазначити, що у проаналізованих ФО, прототипом яких є невербальний знак „стукати / цокотіти зубами”, як і в свідомості носіїв польської й української мов, емоція страху часто поєднується з відчуттям холоду. Таким чином, в основі аналізованих ФО цієї групи можна виділити метафора „страх – це холод”.

3. „Волосся підіймається”

Польська ФО *włos staje / włosy stają (komuś) [dęba] [na głowie]* „kogoś ogarnia przerażenie, ktoś jest zaniepokojony” (когось охоплює жах, хтось занепокоєний) (WSFJP) та українська ФО *волос / волосся дубом / дуба / дибом став / стало (у кого / кому)* „когось охоплює великий страх, гнів, подив і т. ін.” (СФУМ і ФСУМ) відрізняються між собою порядком розташування компонентів. З практики мовленнєвої традиції відомо однак, що по-українськи також можна сказати *волос / волосся став / стало дубом / дуба / дибом*. Це підтверджує, наприклад, контекст: *...У кожного, хто зазирнув до цієї книжечки, либонь, волосся стало дуба, „їздець” – криє матом скромна буква з Абетки... (<http://sotnyk-kruk.livejournal.com/tag/художні+акції>)* (знайдено понад 50 контекстів). До того ж в оточенні української ФО також можливий факультативний компонент *на голові*. Це підтверджує, наприклад, зафіксована у словнику ФО *волосся на голові підіймається (у кого / кому)* „хтось відчуває жах; перебуває у стані крайнього нервового напруження” (ФС). Аналізовані ФО, крім спільної семи „страх”, мають також відмінні семи. Зокрема, лише польська ФО має сему „занепокоєння”, а українська – „гнів”, „подив” та „нервове напруження”. Варто зазначити, що ФСУМУ та ФСУМ фіксують ще один варіант зазначеної вище ФО, яка вирізняється особливою образною основою та не має відповідника в польській фразеології. Це ФО *волосся дротом стає (у кого / кому)*, що є прикладом специфічного способу концептуалізації емоції страху та занепокоєння в українській мові.

У межах групи ФО на позначення емоції страху, прототипом яких є невербальний знак „волосся підіймається”, виділяємо також українські фразеологізми [*аж*] *волосся підіймається / встає / лізе / піднялося / встало / ползло і т. ін. вгору / догори (у кого)** (СФУМ) та ФО [*аж*] *волосся / чуб піднімається / підіймається / встає / лізе / дереться / стало вгору / догори (у кого); [аж] чуб піднявся / встав / поліз / подерся / став вгору / догори (кому)* (ФСУМ). У лексичній структурі аналізованих фразеологізмів порівняно з

* Необхідно зазначити, що при аналізі польських й українських міжмовних відповідників ми не враховуємо відмінностей, пов'язаних зі змінами в межах категорії часу, які є парадигматичними формами дієслова.

попередніми ФО цієї групи, спостерігаємо варіантність компонентів: дієслів *підіймається / піднімається / лізе / дереться / піднялося / полізло – встает / встало* та лексичних одиниць одного семантичного поля *вгору / догори – дибом / дубом*. Однак зазначений у словнику ФСУМ варіант ФО *[аж] чуб піднявся / встав вгору / догори (кому)* містить додатковий, відсутній у польському фразеологізмі компонент *чуб*. Таким чином, цей фразеологізм є прикладом особливого бачення та інтерпретації емоції страху носіями української мови.

Специфічним способом концептуалізації емоції страху в польській мові, що не має українських аналогів, є ФО: *włos się jeży / włosy się jeżą [na głowie]* „ktoś się lęka, jest przerażony” (хтось боїться, є переляканий) (WSFJP); *strach jeży włosy* „ktoś bardzo się boi” (хтось дуже боїться) (WSFJP); *(coś) jeży (komuś) włosy na głowie* „coś wywołuje czyjeś przerażenie, napawa lękiem” (щось викликає у когось жах, наповнює острахом) (WSFJP). В основі цих польських ФО лежить дещо модифікований образ тієї ж жестової ознаки „волосся підіймається”, переданий через асоціацію з їжаком. Варто зазначити, що образ „волосся їжаком” не чужий українській культурі – так, наприклад, подібна асоціація лягла в основу української ФО *волосся їжаком* зі значенням „настовбурчений” (ФС).

4. „Труситися, тремтіти”

Однаковий образ, подібне лексичне оформлення та значення мають ФО *(ktoś) trzęsie portkami* „ktoś boi się, jest przerażony” (хтось боїться, є переляканим) (WSFJP) та *(хтось) штаньми трусить* „хтось лякається, боїться, тремтить” (ФСУМУ). На відміну від аналізованої польської ФО, український фразеологізм має варіант *(хтось) перетрусив штаньми* „хтось дуже злякався” (ФСУМУ) з дієсловом доконаного виду в минулому часі *перетрусив*.

Інші – як українські, так і польські ФО цієї групи – мають особливу образну основу та лексичне оформлення, а тому не є еквівалентними. Серед ФО польської мови це, наприклад: *(ktoś) drży / dygocze / trzęsie się ze strachu* „ktoś bardzo się boi” (хтось дуже боїться) (WSFJP); *tydki (komuś) drżą / dygoczą / trzęsą się* „ktoś się bardzo boi, drży ze strachu” (хтось дуже боїться, тремтить від страху) (USJP); *(ktoś) trzęsie się jak barani ogon / jak galareta* „ktoś bardzo się trzęsie, zwykle ze strachu” (хтось дуже тремтить, за звичай від страху) (USJP). Безеквівалентні фразеологізми української мови представлені такими прикладами: *(хтось) вибиває / б'є дрижаки / дроб* „1. хтось дуже тремтить від чогось (холоду, нервового напруження і т. ін.); 2. хтось дуже боїться чогось” (ФСУМ); *(хтось) труситься / міпається / тремтить і т. ін. як / мов / ніби у пропасниці* „хтось перебуває в збентеженому, нервовому, хворобливому та ін. стані” (переважно від страху, нервового напруження) (СФУМ і ФСУМ); *[аж] жижики трясуться / трусяться / тремтять / дрижать / затряслися / затрусилися і т. ін. (у когось)* „у когось з'явилось почуття страху перед кимось, чимось” (СФУМ). Варто зазначити, що ФСУМ фіксує ще одне значення ФО *[аж] жижики трясуться і т. ін. (у когось)* „1. хтось має сильне бажання до чогось”. Усі перелічені вище ФО вживаються на позначення емоції страху. Українські ФО містять також додаткові семи: *(хтось) вибиває дрижаки* – сему „холод” і „нервове напруження”, *[аж] жижики трясуться (у когось)* – сему „сильне бажання”, *(хтось) труситься ніби у пропасниці* – семи „нервове напруження”, „збентеженість” і „хворобливий стан”.

5. „Завмерти”

У формальній структурі української ФО (*хтось*) *wpis u ziemlo* „хтось завмер, залякнув на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху тощо” (СФУМ і ФСУМ) відсутній компонент *nogi* – *ноги*, який є елементом лексичного оформлення відповідних польських ФО *nogi (komuś) wrosły w ziemię* „*ктоś nie może ruszyć z miejsca, osłupiał*” (хтось не може рушити з місця, остовпів) (SFJP); *nogi (komuś) wrastają w ziemię* „*ктоś pod wpływem silnych emocji nie może się poruszać*” (хтось під впливом сильних емоцій не може рухатися) (WSFJP). В основі цих ФО лежить однаковий образ, переданий дещо відмінним компонентним складом, зокрема, відсутністю компонента *nogi* в українському відповіднику. Але цей компонент в українській мові є мислимим, адже нічим іншим, крім ніг, людина не може вросли в землю. Варто зазначити, що словникові дефініції польських ФО фіксують сему „страх” лише опосередковано, через слово *osłupieć*, що має значення „*zniechęcić ze zdumienia, z przerażenia; zdrtwieć*” (знерухомити з подиву, з жаху; заціпеніти) (USJP). Не експлікована в словниковій дефініції сема „страх” польського фразеологізму *nogi (komuś) wrosły w ziemię* має функціональне підтвердження, наприклад, у контексті *...Przepraszam, zgubiła coś Pani. - usłyszałam jeszcze raz. Nogi wrosły mi w ziemię, ale powoli trzęsąc się ze strachu,...* (www.sciaga.pl/tekst/89699-90-powrot_z_urodzin_moniki) (знайдено понад 10 контекстів, у яких ця ФО служить для вираження страху). Таким чином, спільними в семантичній структурі польської й української ФО є семи „страх” і „нерухомо”, тоді як українська ФО має у своїй структурі також семи „несподіванка” та „хвилювання”, а польська – „подив”.

Однаковий образ лежить в основі ФО (*ктоś*) *stał jak wryty* „*ктоś zatrzymał się nagle, gwałtownie, zwykle pod wpływem strachu, zdumienia, na widok czegoś*” (хтось несподівано, раптово зупинився, зазвичай під впливом страху, здивування, побачивши щось) (USJP) та (*хтось*) *як / мов / немов / неначе укопаний стоїть* „нерухомо, напружено, застигши на місці” (СФУМ). Формально ці ФО відрізняються одна від одної порядком розташування компонентів. Варто зазначити, що українська ФО може вживатися з таким самим порядком компонентів, як польська. Наприклад, у контексті *...Кілька хвилин Горovenko стояв мов вкопаний, ні живий, ні мертвий, дивлячись на двері услід матері...* (<http://www.utoronto.ca/elul/Konyskiy/Horovenko/horovenko204.html>) (знайдено понад 10 контекстів). Спільною в семантичній структурі польської й української ФО є сема „нерухомо”, тоді як лише для української ФО притаманна також сема „напруження”, а для польських ФО – „несподіванка”, „раптовість”, „страх” і „здивування”. Подібний образ, переданий за допомогою семантично близького компонента *przrosły (укопаний)*, спостерігаємо в ФО (*ктоś*) *stoi jak przyrosnięty* „*ктоś stoi bez ruchu, zazw. pod wpływem silnych emocji*” (хтось стоїть без руху, зазв. під впливом сильних емоцій) (WSFJP). Варто зазначити, що дефініція польської ФО (*ктоś*) *stoi jak przyrosnięty* є недосконалою, адже незрозуміло, про які саме „сильні” емоції йдеться. Спільною у семантичній структурі всіх трьох ФО є сема „нерухомо”.

До цієї групи зараховуємо також польську ФО (*ктоś*) *stoi jak przykuty / jak skamieniały / jak piorunem rażony / jak wrosnięty w ziemię / jak posąg / jak zamurowany / jak ślup itp.* „*ктоś stoi bez ruchu, nieruchomo, zwykle ze zdziwienia,*

strachu itp.” (хтось стоїть без руху, нерухомо, за звичай від здивування, страху і т. ін.) (USJP), варіанти якої будуть еквівалентами відповідних українських ФО. Так, наприклад, міжмовними еквівалентами вважаємо ФО *(ktoś) stoi jak słup* та *(хтось) стоїть як стовп* „хтось стоїть нерухомо; стовпіє” (СУМ). Український фразеологізм має також зафіксований у СУМ варіант *(хтось) стоїть стовпом*. Варто зазначити, що у значенні української ФО слово *стовп*, згідно із зафіксованим у словнику СУМ визначенням, – це „втрачати здатність рухатися, завмирати, ціпеніти від хвилювання, з переляку, розгубленості і т. ін.”. Таким чином, у семантичній структурі ФО *(хтось) стоїть як стовп* виокремлюємо додаткові семи „хвилювання”, „страх”, „розгубленість”. Сему „страх” у ФО *(хтось) стоїть як стовп* підтверджено також контекстуально: ...*Злякався хлопчик, аж поблід: Стоїть як стовп і не тікає...* (<http://www.rozum.org.ua/indem.php?a=term&d=24&t=321>). Таким чином, спільними у семантичній структурі польської та української ФО є семи „нерухомо” і „страх”, лише у польській – семи „здивування”, „хвилювання”, „розгубленість”. В основі ФО *(ktoś) stoi jak piorunem rażony* та *(хтось) як / мов / ніби громом прибитий / приглушений* „хтось приголомшений, остовпілий (від якого-небудь враження, переляку і т. ін.)” (ФСУМ) лежить однаковий образ, переданий різним лексичним оформленням: відмінними компонентами *rażony* (поражений) та *прибитий / приглушений*, відсутністю в українській ФО компонента *niemożliwość*. На семантичному рівні при спільних семах „нерухомо” і „страх”, вони відрізняються семами „здивування” в польській ФО та „приголомшеність” в українській.

Концептуалізація образу у ФО *(ktoś) kamienieje ze strachu* „ktoś nieruchomieje pod wpływem strachu” (хтось стає нерухомим під впливом страху) (WSFJP); *(ktoś) stoi jak skamieniały* та *(хтось) як / ніби / мов / немов і т. ін. закам'янів* „хтось став нерухомо, заціпенів” (ФСУМ) відбулася за допомогою дещо відмінного лексичного оформлення. Спільними для цих трьох ФО є сема „ставати нерухомим”, лише польські фразеологізми вживаються також на позначення страху, а ФО *(ktoś) stoi jak skamieniały* – здивування.

Особливим способом концептуалізації емоції страху, що не має відповідників в українській мові, є ФО *(ktoś) wpada w osłupienie* „ktoś nieruchomieje ze zdumienia, drętwieje z przerażenia” (хтось стає нерухомим від подиву, ціпеніє з жаху) (WSFJP) із семами „страх” і „подив”; *(ktoś) zamiera ze strachu* „nieruchomieć pod wpływem strachu” (WSFJP) із семами „нерухомо” і „страх”; *(ktoś) stoi jak przykuty / jak wrośnięty w ziemię / jak posąg / jak zamurowany* з семами „нерухомо”, „страх” і „здивування”. Дещо іншим чином цей образ відтворено, наприклад, в українських ФО *(хтось) прикипів на місці (до місця)* „хтось завмер, застиг, остовпів” (ФСУМ), де *ostowniti* означає „втратити здатність рухатися, раптово завмерти від хвилювання, розгубленості, з переляку і т. ін.” (ВТССУМ); *(хтось) прикипів до землі* „хтось завмер, застиг на місці від сильних переживань, великої несподіванки і т. ін.” (ФСУМ).

Отже, спільними у вираженні емоції *страху* для українців та поляків є п'ять жестових ознак, зафіксованих як прототип ФО: „втягувати голову в плечі”; „стукати / цокотіти зубами”; „волосся підіймається”; „труситися, тремтіти”; „завмерти”.

Усі польські й українські фразеологізми, в основі яких лежить та сама

невербальна ознака, можна вважати міжмовними еквівалентами з різним ступенем формальної та семантичної тотожності. Однак ми не виявили жодного прикладу повного міжмовного фразеологічного еквівалента (можливо, за винятком ФО *(ktoś) trzęsie portkami* та *(хтось) штаньми труситься*, оскільки в зазначеній українській ФО порядок слів може бути такий самий, як у польській). До формальних міжмовних еквівалентів з дещо відмінним набором сем зараховуємо ФО *(хтось) став як укопаний* – *(ktoś) stał jak wryty* зі спільною семою „нерухомо” та відмінними семами – „напруження” в українській ФО, „несподіванка”, „раптовість”, „страх” і „здивування” в польській ФО; *(ktoś) dzwoni zębami* – *(хтось) дзвонить зубами* зі спільними семами „холод” і „страх” та відмінними семами – „гарячка” в польській ФО, „голод” в українській; *(ktoś) stoi jak ślup* – *(хтось) стоїть як стовп* зі спільними семами „нерухомо” і „страх” та додатково у польській ФО семою „здивування”.

В інших випадках, як показує проведений аналіз, спосіб реалізації одних і тих самих жестових ознак як прототипів ФО в двох споріднених мовах відрізняється на лексичному і/чи семантичному, і/чи граматичному, і/чи стилістичному, і/чи образному рівнях. Найбільш поширеними формальними міжмовними розбіжностями фразеологізмів, утворених на основі одного образу чи невербальної ознаки, є такі: різний порядок компонентів, розрізнення в межах синонімічних чи стилістично маркованих компонентів, різний набір сем семантичної структури ФО.

Привертають особливу увагу ті ФО, в основі яких лежить загальна жестиозна ознака, яка, проте, реалізується в одній із мов оригінальним чином. Такі ФО називаємо національно маркованими, тобто характерними для концептуалізації емоції страху лише в одній із мов. Так, наприклад, специфічним способом концептуалізації емоції страху в польській мові є ФО: *(ktoś) kuli ramiona*; *włos się jeży / włosy się jeżą [na głowie]*; *włosy stają ślupem*; *(ktoś) trzęsie się jak barani ogon [ze strachu]*; *(ktoś) wpada w osłupienie*; *(ktoś) zamiera ze strachu*; *(ktoś) stoi jak przykuty / jak wrośnięty w ziemię / jak posąg / jak zamurowany*. Інша образна й асоціативна характеристика емоції страху притаманна українській мові у ФО: *(хтось) зуб з зубом не зведе*; *(хтось) вибиває дрижаки / дроб*; *[аж] жижики трясуться*; *(хтось) труситься як у пропасниці*; *(хтось) вибиває зубами чечітку / третяка*; *волосся дротом стає (у кого / кому)*; *[аж] чуб піднімається / лізе вгору / догори (у кого)*; *(хтось) прикипів на місці (до місця)*; *(хтось) прикипів до землі*.

Отже, аналізована фразеологічна мікросистема польської й української мови, попри наявні спільні механізми концептуалізації емоції страху, все ж таки відрізняється одна від одної в силу відмінностей граматичної будови та лексичних особливостей у двох мовах. Навіть такі універсальні емоції, як страх, що викликає спільні суто людські переживання, дещо по-різному інтерпретовані в українській і польській фразеології. Як показує проведений нами аналіз, носії цих мов часом інакше дивляться на світ, бачать його з іншої перспективи, через дещо відмінні асоціації й образи. Таким чином, у концептуалізації емоції страху можна виокремити загальнолюдське, універсальне та національно марковане, особливе для певного етносу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акишина А.А. и др. Жесты и мимика в русской речи. – М., 1991; 2. Вежицкая А. „Грусть” и „гнев” в русском языке: неуниверсальность так называемых „базовых человеческих эмоций” // Вежицкая А. Семантические универсалии и описание языков. – М., 1999. – С. 503–525; 3. Когнитивная психология / под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. – М., 2002; 4. Лабунская В.А. Невербальное поведение (социально-перцептивный подход). – Ростов, 1986; 5. Прадід Ю.Ф. Фразеологічні засоби вираження емоційного стану страху // Прадід Ю.Ф. У царині лінгвістики і права – Сімферополь, 2006. – С. 56–58; 6. Селіванова О. Концептуалізація соматичного коду культури в українських фразеологізмах // Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – К. – Черкаси, 2004. – С. 83–124; 7. Семантичне поле назв емоційно-афективних станів у польській мові. Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.03 / Аскерова І.А.; НАН України. Ін-т укр. мови. – К., 2006; 8. Вежицкая А. Толкование эмоциональных концептов // Вежицкая А. Язык. Культура. Познание: Пер. с англ. / Отв. Ред. М.А. Кронгауз, вступ. Ст. Е.В. Падучевой. – М., 1997. – С. 326–375; 9. Ekman P., Fiesen W.V., Tomkins S.S. Facial Affect Scoring Technique (FAST): A First validity study // Semiotica, 3. – 1971. – №1. – P. 37–58; 10. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego. / Pod red. K. Polańskiego. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1999; 11. Jarzabek K. Gestykulacja i mimika. Słownik. – Katowice, 1994; 12. Karaś A. Językowa konceptualizacja uczuć z grupy strachu na podstawie konstrukcji werbo-nominalnych // Poradnik Językowy. – 2003. – Z. 4. – S. 27–35; 13. Nowakowska-Kempna I. Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Część II. Data. – Warszawa, 2000; 14. Pieter J. Słownik psychologiczny. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963; 15. Przestrzenie lęku. Lęk w kulturze i sztuce XIX–XX wieku / Pod red. D.K. Sikorskiego, T. Sucharskiego. – Słupsk, 2006; 16. Wierzbicka A. Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne. – Warszawa, 1971.

Лукінова Т.Б. (Київ, Україна)

Академік Л.А. Булаховський як етимолог

У статті йдеться про праці видатного українського славіста-компаративіста Л.А. Булаховського, присвячені порівняльно-історичній лексикології, зокрема етимології, та про їх місце в творчій спадщині науковця.

Ключові слова: порівняльно-історичне мовознавство, лексикологія, етимологія, деетимологізація.

В статтє идет речь о трудах выдающегося украинского слависта-компаративиста Л.А. Булаховского, посвященных сравнительно-исторической лексикологии, в частности этимологии, и об их месте в творческом наследии ученого.

Ключевые слова: сравнительно-историческое языкознание, лексикология, этимология, деетимологизация.

The article focuses on the works of L.A. Bulakhovsky, a prominent Ukrainian researcher of comparative Slavic studies, that are devoted to comparative historical lexicology and etymology; and their place in the heritage of the researcher.

Key words: comparative historical linguistics, lexicology, etymology, deetymologization